

Marosi Ernő – Bardoly István – Markója Csilla

LEPOLD ANTAL LEVELEZÉSE AZ ESZTERGOMI VÁR FELTÁRÁSÁRÓL 1934–1938¹

Gerevich Tibort 1934. január 11-én nevezték ki a Műemlékek Országos Bizottsága elnökévé. Alig több mint fél év után már elkezdődtek az esztergomi Várhegy királyi (majd 1256-tól véglegesen érseki) palotájának ásatásai. Ezek Gerevich legfontosabb műemlékvédelmi munkái. Egyben korszakalkotóak is (kettős értelemben: kutatási-restaurálási vállalkozásként is, de egyben mint a késői Árpád-kornak szakasza, amelyet Gerevich a késő romanikához sorolt, s amelyet a következő kutató-nemzedékek egyre határozottabban a gótika mint korstílus kezdetével azonosítottak). Gerevich egy régóta esedékes intézményi reform kezdeményezőjeként vette át a MOB vezetését, s amit Esztergomban elvégeztek, paradigmává és egészen a közelmúltig a műemlékvédelem magyar módszerének („iskolájának”) mintaképévé vált. Olyan hivatkozási alap lett, amelyet annak bizonyítására volt szokás idézni, hogy a magyar műemlékvédelem úgyszólván eleve megfelelt az athéni (1931), majd velencei (1964) chartákban leírt nemzetközi követelményeknek.²

Gerevich nem publikálta azt az Esztergom-monográfiát, amelyet tőle vártak. Nehéz is elképzelni, hogy a régészeti publikációkban később elterjedt „x feltárása” címmel (így unokaöccsénél: Gerevich László: A budai Vár feltárása. Budapest, 1966) ellátott régészeti beszámolókhöz hasonló művet írt volna. Ehelyett főműve, az 1938-as jubileumi évre elkészített románkori szintézis egyik történeti fejezetében (V. Francia hatás a XII. században stb.) ismertette az esztergomi ásatások eredményeit, egyben be is sorolva azokat az általa megalkotott és illusztrált történeti képbe. Valójában nemcsak egy szöveghelyről van szó; az egész munka e fejezet körül forog, s Esztergom mintegy az Árpád-kor egész művészeti kultúrájának nemcsak csúcspontjaként, hanem etalonjaként is érvényesül.³

¹ Válogatta és kiolvasta Bardoly István, kommentálta és a jegyzeteket írta Marosi Ernő, szerkesztette Markója Csilla (MTA BTK MI). Az egyes levelek lelőhelyét ld. lábjegyzetben.

² Dercsényi Dezső: *Mai magyar műemlékvédelem*. Budapest, 1980. – különösen: 76–85.; Bozóki Lajos: *Politika és tudomány. A Műemlékek Országos Bizottságának megújulása Gerevich Tibor irányítása alatt (1934–1945). A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 1996. 171–189.; Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 7–72.; Marosi Ernő: Az esztergomi palotakápolna rekonstrukciójának mintakép-szerepe a magyar műemlékvédelemben, *Kő. Díszítő, Termés-, Építő-, Műkő*, 16, 2014, 2. 10–18.

Gerevich Tibor azonban nem volt állandóan jelen a munkálatoknál. Azok kezdeményezője és az egész vállalkozásnak motorja két egymást követő érsek, Csernoch János, majd Serédi Jusztinián bizalmasa és irodavezetője, Lepold Antal (1880–1971), akinek tevékenységéből az itt tanúsított négy évben nyilván csak egészen kis részt töltenek ki a két címzetthez, Gerevichhez és a MOB építészéhez, Lux Kálmánhoz küldött levelek. A tudós prelátust, akit ebben az időben választottak a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, fiatal koruk óta barátság fűzte Gerevichhez, akit Csernoch 1916-ban kért ki a Magyar Nemzeti Múzeumtól a Keresztény Múzeum rendezésére és katalogizálására. Lepold csak egy évvel korábban került az érseki aula körébe. 1946-tól egészen haláláig Bécsben élt, mint a Pazmaneum igazgatója. Elkerülték ugyan az itthon órá is nyilván váro üldöztetések, de magyar állampolgárságától is megfosztva nem volt módja hazatérni.⁴ Nyilván fontos dokumentumokkal, felmérésekkel rendelkezett, ezeknek azonban – egyelőre (?) – semmi nyoma. Nem egyszerűen csak helytörténeti, illetve a primási székhely jelentőségére irányuló lelkesedés fűtötte, hanem fontos történeti kérdések is, amelyeket az ásatások által felszínre hozott adatokat elsőként értékesítő nagy tanulmányában tárgyalt.⁵ Levelei bizonyos mértékig kárpótolnak munkásságának nem ismert vonatkozásairól, s igazolják, hogy a kutatóknak valóságos szellemi partnere volt.

E levelek egy, az egykori műemléki hivatal irattárába került részének címzettje a MOB bizottsági építésze, Lux Kálmán (1880–1961) volt. Az ő hagyatéka nemcsak ezekből a levelekből áll, hanem az esztergomi kutatások és a rekonstrukció gazdag rajz- és fénykép-anyagából is – éppen abból, amit a történet másik két főszereplőjének hagyatékában nem találunk meg. Lux Kálmán legfontosabb munkatársa, Várnai Dezső (1910–1975) szinte haláláig folytatta azt a munkát, amelyet a harmincas években kezdett el, és élete végén tanulmányokat is publikált az őt foglalkoztató kérdésekről. Ezek tisztázása fontos lett volna az esztergomi vár építéstörténetéhez. Várnai Dezsőt még meg lehetett volna kérdezni az újabb esztergomi kutatások során. Erre éppúgy nem került sor, mint a dokumentáció rendszeres feldolgozására, ami – legalább részben – még pótolható.

1945 után még azzal volt szokás számolni, hogy a nála lévő dokumentáció alapján Gerevich meg fogja írni Esztergom monográfiáját. Egyszer azonban elterjedt a hír, hogy a dokumentumok: rajzok, fényképek, kéziratok elvesztek – állítólag egy villamoson felejtett táskában. Tény, hogy ilyen források valóban nagy mértékben hiányoznak. Örököseire Lepold néhány levele maradt. Nem tudhatjuk, mit válaszolt ezekre.

Az itt közölt levelek valamivel több, mint négy évből valók. Magánlevelek, tájékoztatnak és beszámolnak. Ezt figyelembe kell vennünk, amikor megállapíthatjuk,

³ Gerevich Tibor: *Magyarország román kori emlékei*. Budapest, 1938. (Magyarország művészeti emlékei I.) – az idézett fejezet: 69–98 – A román kori emlékeket tárgyaló szintézisben 14–15. századi emlékekről is szó esik egyszer, a csatlakozó hosszabb 138. és 139. jegyzetben a palotakápolna trecento festményeinek attribúciójára vonatkozó megjegyzésekkel.

⁴ Cséfalvay Pál: Lepold Antal és az esztergomi vár feltárása. *Esztergom Évlapjai*, 1988. 34–51.

⁵ Lepold Antal: Szent István születéshelye. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. Serédi Jusztinián. Budapest, 1938. II.: 487–524.

hogy kevésbé az elveszett dokumentumokat pótolják, mint inkább tanúsítják azt a folyamatot, amelyben a leletek értelmezése kialakult.

*Lepold Antal – Lux Kálmánnak, 1934. július 20.*⁶

1. Az 1934. év ásatásai. © Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték

Nagyságos Lux Kálmán műegyet. tanár úr Budapest, X. Szabóky u. 40.

Kedves Barátom,

Szívesen várunk 23-án.⁷ Légy szíves hozzám szállni, mikor Esztergomba jössz. Alaxa építésmérnök úr⁸ elszállásolását majd Meszlényi Őméltósága⁹ intézi, ha lakásra reflektálna. Szívélyesen üdvözöl

Dr Lepold Antal

*Lepold Antal – Gerevich Tibornak, 1934. szeptember 11.*¹⁰

Kedves Tibor,

régóta¹¹ nem találkoztunk. Már szükségét érzem, hogy írásban köszönjem meg újra a Műemlékek Orsz. Bizottságának az esztergomi tevékenységét.

⁶ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: 1682/256.

⁷ Az 1934. július 23-i dátum nyilván a munkakezdetet jelzi. Ekkor ástak rá a reneszánsz balusztrádos lépcsőre, majd hamarosan előkerült a palotakápolna nyugati fala is.

⁸ Alaxa Kálmán építésmérnök – Möller István tanítványa – feladata az ásatások helyszíni vezetése, illetve szakmai felügyelete volt.

⁹ Meszlényi Zoltán (1892–1951, boldoggá avatva: 2009) segédpüspök. Ez időben (1930–36) irodagazgató, akit Lepold később sem barátságosan említ. Luxot barátként fogadja, a beosztott építész vizsont távollágtartóan.

¹⁰ Esztergom, 1934. IX. 11. Gerevich László hagyatéka. © Gerevich László örökösei.

¹¹ Az előbbi levél óta eltelt, nem egészen két hónap igen jelentős felfedezéseket hozott: mindjárt a munka kezdetén rábukkantak a palotakápolna nyugati fala előtt lefelé vezető lépcsőre, kitisztították a kápolna és a palota homlokzata közötti belső udvart, és a nyugati fal belsejétől kiindulva kiásták a kápolna maradványait, bennük beomlott boltozatokat és építészeti tagozatokat találva. Megismerték és rögzítették a belső falakat díszítő, *in situ* talált falképeket, s ilyen díszítésű egyéb töredékeket is. Bizonyos, hogy ezeket Gerevich a helyszínen látta, és talán hasonló beszámolót is olvasott róluk. Mindenesetre Lepold levele a közeledő ősszel szükséges tennivalókról szól.

2. Az 1934. év ásatásai.

© Budapest, Műemléki gyűjtemények,
Tudományos Irattár, Lux Kálmán-
hagyaték

Teljesen bevált az a sejtésem, hogy az esztergomi vár déli része későbbi feltöltés és a föld alatt az eredeti régi épületeket kell megtalálnunk. (1-2. kép) Két nem egészen paralelle, hanem körre összefutóan haladó épületet találtunk, amelyek közt valószínűleg két udvar volt. Az egyik udvart már teljesen szabaddá tettük.

Eddig az alsó udvar körüli helyiségeket kívülről is kiszabadítottuk.¹² Az alsó udvart elzáró falon egy kapu van, amelyet eddig nem bontottunk ki, mert mögötte bizonyosan újra egy udvar és a

— -val jelzett eddig felderítetlen épületrész van.¹³ (3. kép)

Költséghiány miatt nem mertünk tovább menni, mert irtózatoss földtömeget kellene mozgósítani. Még többet, mint eddig. Várunk jövőre!

Az épületek részben románok – esetleg még sz. István előtti korból. A gót időben és a reneszánsz elején átépítések történtek – Telegdi, Kanizsay, Vitéz János és Estei Hippolit idejében.¹⁴ Megtaláltuk a Bonfini által említett nyitott ívcarnokot Vitéz idejéből.¹⁵ Egyik ív beszakadt, egyik ép. (7. kép)

¹² Lepoldnak a kápolna nyugati homlokzata előtt kezdődő és észak felé húzódó épületmaradványokról adott leírása nehezen követhető, és vázlatrajza is pontatlanul adja vissza azt a situációt, amelyet a Lux Géza által (Az esztergomi ásatások építési feladatai. *Építészet*, 2. 1942. 77. skk. és különnyomat: 10.) közölt földszinti alaprajz helyesen ábrázol. A helyiek által „diótörőnek” nevezett térsorból a jobb kéz (azaz: nyugat) felőli kazamata-helyiségek a déli lakótorony függelékéhez vezettek. Ez a rajzon „Szent István kápolna”-ként, máskor mint „Simor-féle kápolna” szerepel. Lepold még az ásatások idején megírta és 1938-ban kiadta „Szent István születéshelyéről” szóló tanulmányát, amelyben igazolta, hogy az az egykori Szent István protomártír templom mellett volt, és ezzel együtt 1822-ben lebontották. Az elveszett kultuszhely pótlására a palota egy (akkor föld alatti, eredetileg dél felől megközelíthető – a vázlat az ajtót is jelzi) szobáját Simor János érsek (1867–1891) 1873–1874-ben alakíttatta kápolnává. Tervezője Lippert József volt, falfestményeit a bécsi Jobst Károly és Ferenc festette. – Ezeket 1938-ra vászonra tették át és raktárba helyezték, s eltávolították a kápolnahelyiségnek az egykori bejárat befalazása után a helyiség déli falához helyezett oltárát is (Lepold 1938. i. m. 516–518.).

¹³ A kápolna homlokzata előtti udvar földszinti része maradt feltáratlan.

¹⁴ A palota legkorábban feltárt részéről pontosan leolvashatók az egymást követő átépítések. Az itt Lepold által tanulmányozott rész a kápolna nyugati részéhez *lefelé* vezető, reneszánsz balusztrádos lépcső egy címeres törpepillér tanúsága szerint Szatmári György érsek alatt (1522–1524) épült. A kápolna bejárata előtti teraszra eredetileg észak felől *felé* vezető lépcső vezetett, amelyet időközben módosítottak is (a periódusok rajzos jellemzése: Várnai Dezső, 1937. január 17. – vö.: Vukov Konstantin: Egy lépcső kőrtörténete. *Pavilon*, 6. 1991. 8–13. Lepold helyes – és a maga idejében úttörő jelentőségű – következtetése, hogy az épületmaradványokat valamennyi módosulásukkal együtt kell tanulmányozni.

Estergom, 1934. IX. 11.

Kedves Tibor,

regóta nem találkoztunk.
Már műregét írok, hogy vas-
ban Estonyem meg újra a
Műemlék Országos Bizottságának az
estergomi képviseletét.

Teljesen bevált az a sejtésem,
hogy az estergomi vár déli
része későbbi föltöltés is a
föld alatt az eredeti régi épüle-
tet kell megtalálnunk.
Két nem egészen paralel, ha-
nem Eire ötszögletűen ha-
ladó épületet találunk,
amelyek közt valószínűleg
két udvar volt. Az egyik ud-
vart már teljesen szabad-
keltük.

mint korábban közöltük

3. Lepold Antal 1934. szeptember 11-i levelének részlete.

© Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték

Az épületeket olyan időben töltötték be, amikor a templom már rom volt, mert legalul találtunk egy gótikus pastoforiumot,¹⁶ sok román és gót templomrész, festett falrészeket.

Mikor történt a betöltés, egészen biztosan nem mondható. Bizonyosan már a törökök kezdték 1543 után, de a felső rétegek 1595 után kerültek rá, mert azokban Rudolf király pénzeit találtuk.

Elgondolásom szerint 1530-ig a mostani Lipót-bástya csak olyan magas volt, mint az a szint, mint amelyen most a Szent István kápolna felé bejárunk. Várday Pál prímás az I. Ferdinánd által küldött Vitelli és Torniello olasz mérnökökkel már emelte a bástyát, hogy magasabb legyen a szemben álló Szenttamásnál. De ez a magasztás csak a Szent István kápolna előtti kis téren történt.¹⁷ Később azután a törökök és 1595–1605 közt a mieink földdel betömték a Várday által fölmagasztott ágyúállás mögötti épületeket, hogy nagyobb magaslati területet kapjanak és több ágyút állíthassanak föl. A betömtött épületek így kazamatákká lettek.¹⁸

Nagyon érdemes munka volt a kiásás, de föltétlenül folytatni kell az ásást, mert még rengeteg épület törmelékét fogunk találni s még egy eddig ismeretlen helyiséget, amelyből egy szeleőlök nyílik. A Szent István kápolna fölötti lépcsőzetet valamint a kápolna egy Simor idejében – illetve már Rudnay¹⁹ alatt befalazott ajtaját ki kellene nyitni. Bizonyosan ezen az ajtón át jutunk az udvarra s onnan az ismeretlen helyiségbe.

Egy 25 m hosszú alagutat is teljesen feltártunk.²⁰ Tökéletes épségben van. Dongaboltozatos végig s két kőkeretes kapuja van.

Az általa jelzett építési periódusokat egymás után kormányzó érsekek nevével jelezte: Telegdi Csanád: 1330–1349, Kanizsai János: 1387–1318, Vitéz János: 1465–1472, Estei Hippolit: 1487–1497.

¹⁵ A felettebb kétes azonosítás alapja valószínűleg az a mondat, amely szerint „Az ebédülő fejénél [ti. Vitéz] felállította a Szibillák csúcsíves boltozatú szentélyét, amelyben valamennyi Szibilla ott sorakozik.” Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995. 4.3.100, 783. A Szibillák szentélyét a mai kutatók általában a várbeli, észak-déli irányú nagy palota („ebédülő”) északnyugati sarkánál képzelik el: Vukov Konstantin: *A középkori esztergomi palota épületei*. Budapest, 2004. 43–45. – A Lepold által említett két ív, amelyek közül az egyik töredékesen került elő, azt a teraszt hordozta, amelyről a reneszánsz bábos korláltal ellátott lépcső indult.

¹⁶ Talán azonosítható egy szentségház elemével, amelyen egy mécses számára készített fülke is látható: *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Szerk. Buzás Gergely, Tolnai Gergely. Esztergom, 2004. Kat. sz. 33., 183–184. és XI. t.

¹⁷ Lepold feltevése szerint először alacsony ágyúállást alakítottak ki – egyedül a belső udvar feltöltésével. Ezt a feltevést a közeli jövő kutatásai megcáfolták. Várday Pál érsek: 1526–1549.

¹⁸ Az átalakítások és a feltöltés folyamatához vö.: Tolnai Gergely: *Az esztergomi vár erődtéztörténete*. *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa* 2004. i. m. 49–66. – Ebben az összefüggésben említi a kápolna falképeibe 1597–1605 között nevét bekarcoló Rudolf Petz dandárparancsnok példáját: i. h. 54–55. – vö.: Entz Géza: XV–XVIII. századi bekarcolások falfestményeken. *Művészettörténeti Értesítő*, 1. 1952. 131.

¹⁹ Rudnay Sándor érsek (1819–1831).

²⁰ Ez a nyugati oldalnak a Szent István teremhez vezető kazamata-sora.

A dorogi bányászok segítettek. Föltárták az alagutat és a dunai fal mentén egy hosszú dongaboltozatos kazamata folyosót nyitottak meg. Ezt az utóbbit újra betöltöttük, mert erősen beszakadt s az újra fölfalazás munkájára nem mertünk vállalkozni. Később visszatérhetünk rá.

Most a várfal kijavítása folyik.

Alaxa Kálmán kitűnő fiatal erő. Nagyon lelkes és hozzáértő. Lux igen meg van elégedve az eredménnyel.

Nagyon kíváncsi volna, hogy egyszer kijöjj és a munkálatokat megnézzed.

Meszlényi leplezetlenül rossz szemmel nézi az ásásokat és a prózai felfalazást sürgeti.²¹ Alaxa panaszkodott a ráripakodás miatt. Ő Eminenciája azonban nagy érdeklődéssel hallgatta jelentésemet és nem kifogásolt semmit, sőt abba is beleegyezett, hogy a Szent István kápolna régi oldalkapuját megnyissuk, mikor az aktuális lesz.

Remélem Meszlényi megnyugszik, mikor látja, hogy a fal megerősítése is szépen folyik. Alaxa kis pénzzel, kiváló beosztással sokat csinál.

Ilyen exponált helyen, mint Esztergom, hálás minden legkisebb befektetés.

Gyönyörű múzeumot tudunk majd csinálni a szabaddá tett régi épületekben nem romlandó anyagokból, sőt a romlás veszélye sem lesz meg, mert a helyiségek kellő ablaknyitások után szárazak lesznek.

Az ásatásokat avval a meggyőző érveléssel is alátámaszthatjuk, hogy a faljavítást előzetes ásás nélkül meg sem kezdhettük volna, mert modern téglával nem javíthatjuk a falat, hanem az ásásból nyert régi kövekkel.²² Ilyen kövünk és régi téglánk most nagy tömegben van. A prímás ezt az érvet teljesen érti. Meszlényit is meggyőzőm. A jövőben nem lesz nehézség.

Viszontlátásra!

Hálás híved

Dr. Lepold Antal

Nikácssal ügyében²³ is szeretnék veled beszélni. Fogytán vagyok a pénznek. Rövid ideig tudom csak foglalkoztatni. Szeretném veled a legszükségesebbet megtárgyalni!

Lepold Antal – Gerevich Tibornak, Esztergom, 1934. november 2.²⁴

²¹ Vagyis ellenzi a rekonstrukciót – hiszen az egész munka azzal indult, hogy elhárítják a támfal balesetveszélyes hibáit.

²² Noha a takarékosági szempont az ásatások ellenzőivel szemben nyilvánvalóan taktikai szerepet játszik, éppen az az érv, hogy az ásatások útján felhasználható régi építőanyagot lehet nyerni, mutatja, hogy a végül a kiegészítésekre alkalmazott és külön gyártatott téglák mint a modern értelmező falazatok anyaga mennyire nem volt magától értetődő.

²³ Mivel Nikácssal (1897–1959) festő-restaurátor, nyilvánvalóan a palotakápolnában már felfedezett falképek konzerválásáról van szó.

²⁴ Esztergom, 1934. XI. 2. Gerevich László hagyatéka, © Gerevich László örökösei.

Kedves Tibor,

Melegében közlöm veled a nagy örömet, hogy megtaláltuk a királytermet.²⁵ A kápolnától, a jobb oldali oldalkapuból nyíló folyosón 6 métert továbbhaladva egyszerre egy terembe nyíló ajtóhoz értünk.²⁶ A terem boltozata be van szakadva. Egyik része a boltozatnak még homorúan fölfekszik és a boltozat festése pontosan kivehető. Ornamentális volt.²⁷ Amint az ajtótól jobbra kissé beástunk, egy kép került felszínre. Emese, az Árpádok ősanijának képe, alatta egy barátsuhába öltözött krónikás,²⁸ aki mondatszalogot tart, amelyre ez van fölírva: Utero Amissa (Emese), genuit. Emese szülte méhében. Nikássy nagy gyorsan egy vázlatot rajzolt emlékezetből, amelyet mellékelek.²⁹ (9. kép)

Emese egy trónon ül, térdén skita áldozati csésze.³⁰ Térdig cinóber drapéria takarja, alsóteste, melle és karja rózsaszín, feje sérültnek látszik. Balkarját eddig még ta-

²⁵ Két hónappal az előző beszámoló után – nyilván a lelet után azonnali – híradás a Lipót-bástya (az a lakótorony, amelynek nevét: *Weiss Turm*: Fehér-torony Wolfgang Meyerpeck közli 1595-ös rézmetszetének feliratában: Lepold Antal: *Esztergom régi látképei*. Budapest, 1944. kat. sz. 52., 6. kép) első ásatási eredményéről. Az újabb irodalomban a Fehér torony, toldalékával együtt (amelynek földszintje az ún. Szent István-terem) mint érseki magánlakosztály, földszintje, amelyet Lepold első látásra királyteremnek nevezett, nyilván a falképek pontosabb meghatározása alapján, mint dolgozószoba vagy (némi megtevésztő, mert soha nem dokumentált) *studio*, *studiolo* szerepel.

²⁶ Ez a kápolnát dél felé a lakótoronnyal összekötő folyosó.

²⁷ A terem az erény-cikluson kívül a falak lunettáiban bizonyosan triumfus-ábrázolásokkal, a boltozaton zodiákus-festményekkel volt díszítve. Rekonstrukciójával, amely manapság úgy látszik, inkább megengedhetőnek tűnik, bőséges irodalom foglalkozik: Prokopp Mária: Vitéz János és a művészetek. *Vitéz János Emlékkönyv. Esztergom Évtapjai*, 1990. 53–58.; Vukov Konstantin: A Vitéz János-studiolo belső tere. Az esztergomi vár lakótoronyának részleges elméleti rekonstrukciója. *Műemlékvédelmi Szemle*, 11, 2001, 1/4. 71–88.; Vukov 2004. i. m. 20–22.

²⁸ Erényábrázolások alatt (a Psychomachia-allegóriák hagyománya szerint) gyakran szerepelnek a legyőzött bűnök megszemélyesítései. Ilyen a négy esztergomi erény közül csak a Justitia alatt van (ezért Nero?).

²⁹ Dercsenyi (1980. i. m. 79.) a történet kissé kiszínezett és (az 1980-ban „mai” magyar műemlékvédelem szempontjából hasznosan) lekerekített változatát közli: „Lepold bemászott a kivészt lyukon és gyertyafénynél úgy látta, az Igazságot jelképező alak lába alatt a történetíró ül, előtte mondatszalog, amelynek feliratát úgy fejtette meg, hogy csak az igazságos, aki Emese véréből származik. A nagyszerű lelet általános érdeklődést keltett, s meglátogatta az ásatásokat Gömbös Gyula akkori miniszterelnök és honvédelmi miniszter. [...] Gömbös köztudottan szabad királyválasztó volt, s amikor meghallotta a fenti feliratot, kijelentette: ‘Ez nekem minden pénzt megér. Adok 100000 pengőt.’” – Mindenesetre, Lepold szerint is emlékezetből készült a rajz. A fajvédő Gömböst fellelkesítő latin feliratnak nem sok értelme van: utero amissa kb.= ‘méhét vesztve’. Vajon nem az amissára emlékeztek mint Emesére? A mondat „genuit” helyett „gessit” igével: Bozóki 1996. i. m. 186.: 34. jegyzet.

³⁰ Térdén minden bizonnyal a legfőbb Justitia-attributum, a mérleg serpenyője látszik. Ez Lepoldot azokra az ábrázolásokra emlékezteti, amelyeken a nagyszentmiklósi kincs áldozati csészéje, mint hun

karja valami. A trón barna okker. Valószínűleg a turulmadarat is megtaláljuk rajta.³¹

A kép az oldalfalon van. 1 méter magasságban kezdődik s legalább 2 méter magas. Ilyen méretűek lesznek a többi királyképek.³² A szomszéd képtől oszlopdísz választja el.

Bolond örömünk van. Szenzációs a lelet. Alig tudjuk fékezni magunkat, hogy tovább ne haladjunk. De az okosság a megállást parancsolja, mert a fagy ellen nehéz lesz a védekezés.

Az új szenzáció kifejtése tehát a jövő tavaszra marad.

Szívből üdvözöllek és elnökséged idején még sok ily csodás leletet kívánok.

Szeretettel üdvözöl

igaz barátod
Dr. Lepold Antal

*Lepold Antal - Lux Kálmánnak, Esztergom, 1935. január 4.*³³

Kedves Barátom,

Gondoltam személyesen lesz alkalmam boldog újesztendőt kívánni. Bátorkodom most ezúttal legjobb kívánságaimat tolmácsolni. Adjon Isten alkalmat, hogy ebben az évben nagy alkotásokkal örökítsd meg nagy tudásodat.

Királyi palotánk most téli álmot alszik. A tetővel kis bajunk volt. A hajlásban – a hálószoza³⁴ fölött – mindig keresztülhatolt a víz és a Szent István-kápolna boltozatára csurgott. Igyekeztünk a bajon segíteni, de nem sok eredménnyel. Inkább edények odaállításával fogtuk fel a vizet.

Hallom, a térrendezés föladatát is Reád bízták. Ennek nagyon örülök, mert egységesen sikerülne a dolgot megoldani az ásításokkal együtt.

Egyelőre ínség-munkásokat kínálnak. De nem merem őket beállítani. Nem ismerem részletes tervedet a munka beosztásában. Várok, amíg szerencsénk lesz Hozzád s Tőled hallhatjuk, mit hogyan kezdjünk.

vagy ősmagyar emlék szerepel: pl. az „Attila-kincs” motívumai historizáló kontextusban (Paczka Ferenc, Attila halála 1884: Sinkó Katalin: Historizmus – antihistorizmus. *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Budapest, 2000. 112. Székely Bertalan, Vérszerződés, 1896, uo., kat. sz. XII-7., 626.).

³¹ Léda és a turul?

³² Lepold szeme előtt még Bonfini mondata lebeg: „A teremben nemcsak Magyarország összes királya látható, hanem a szkita elődök is.” – Bonfini 1995. i. m. 4.3.100, 783.

³³ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irratár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: K 1682/257.

³⁴ „Hálószoza”, mert erre következtetnek nyugati falának nagy fülkájából (amely mindenképpen másodlagos, mert lezáró szegmensívé korábbi körablakot vág el) – ezen kívül nevezik még – gazdag tagolása, különösen az északi falát egészen díszítő kettős kapuzat alapján trónteremnek, továbbá Beatrix-teremnek is. Vö.: Vukov 2004. i. m. 16–20.

Valószínűleg a bizottság összeállítása késik, amely terepszemlét akar tartani. Bizottságok helyett inkább pénzbőséget teremtenének. Pénzzel bizottság nélkül is el tudnók a földadatot végezni. Azonban a bizottság az érdeklődés fokozására jó. Örömmel várjuk bármikor.

A legmélyebb tisztelettel és hálás ragaszkodással üdvözl

készséges híved
Dr. Lepold Antal

Lepold Antal - Nikácssy Lajosnak, 1935. február 6.³⁵

Nagyságos Nikácssy Lajos Úr
Budapest V. Garam u. 30. /3

Kedves Uram, bizony várjuk a kiszállását Esztergomba. Gyanús jeleket veszünk észre a kis kápolnában,³⁶ ahol kiüt a salétrom. Hogy a kokszt halványít-e, azt nem tudni. A koksztot helyben vettem. Nem dorogi. Kis kéntartalom minden koksznál van... de minimális. Formalin itt ilyen állapotban nem kapható. Budapesten kellene venni. Hozza magával. Az árát és az utat megfizetjük.

Viszontlátásra! Szívélyesen üdvözl

Dr. Lepold Antal

Lepold Antal - Lux Kálmánnak, Esztergom, 1935. február 21.³⁷

Kedves Barátom,
nem tudom, lesz-e alkalmam személyesen referálni. Azért levélben jelentem a következőket.

Esztergom város az ínségpénzekből újabb ezer pengőt engedélyezett. 30 munkás á 1.20 P. napszámot³⁸ kap a várostól.

A talyigákat magunk kölcsönöztük. A vezetésről is gondoskodunk.

Egyelőre a kápolna apszisa elé kidobott törmelékot hordatjuk és az alagút aknája körül fekvő földet. Föltöltjük a régi puskaporraktár előtti mélyedést. Ami oda nem kell, elfuvaroztatjuk. Az építésre alkalmas köveket a fal mentén raktározzuk, hogy a várfaljavításkor fölhasználhatók legyenek. Az alsó ú. n. török bástyát egyelőre nem bántjuk. De ha pénzünk futja, akkor az eltemetett budai rondellát kiássuk. Ott talán a kapu romjaira is rátalálunk.

³⁵ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, K 851/16.

³⁶ A palotakápolna északi mellék- (kápolna?, sekrestye?) terében.

³⁷ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: K 1682/258.

³⁸ „A mezőgazdaságban ritka eset az 1.50 pengős napszám. A földmunkások is örülnek, ha 1.50 pengőt tudnak naponta keresni.” Napszámbejegyzések. *Komárommegyei Hírlap*, 1935. szeptember 14. 1.

ahol: a más várfalok rajza alapján
 a helyi követelmények miatt az
 új fal sikerre megérinthető.
 Így a Miletia - ház mellett lévő
 bástya (nem rondella) vonalvezetése
 lehet irányadó. Ennek vonala
 a várfalból így néz ki:
 nagyobb

A Barilla mögött a régi várfal része

 Ebből látható
 a bástyát így le-
 hetni

vagy
 Valamint ilyenféle.
 A legmátyább Ártóselektel vagy
 Ecségy barátos
 György

KÖH
 Gyűjteményi Osztály
 Tudományos Irattár

1682/258

4. Lepold Antal 1935. február 21-i levelének részlete.

© Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték

A téli fűtést mindig csináltuk. Kifizettem minden költséget. Természetesen nem is kívánom annak megtérítését. Úgyszintén kifizettem Nikássy útiköltségeit és anyagbeszerzéseit. Tóbi Mihályt is honorálok.

Most a fűtésnél kiküszöböltük a kosarakat és egy rendes töltő kokszkályhát állítottunk be, amelynek hosszú csöve a kápolna közepéről a kiskápolnába megy s ott a falon ki. Ma este kilenc fok plusz volt a kápolnában.

A Filippino Lippi fal³⁹ egészen nedves, megrohadt a papír. A pakkolást le kellene venni. A hálósobában a dolgozó kapuja előtt felállítunk majd egy másik kályhát, amely a falat kiszárítja. A pakkolás levételéhez Nikássyt kihívjuk.

Ezekben referáltunk a folyó ügyeiről. Hiszem, ha a miniszter és Gerevich hazajönnek,⁴⁰ pénzt tudunk szerezni.

Lassan a térrendezést is megkezdhetjük majd. Amint a Bogyós és Bogsch⁴¹ pénzt tudnak adni, a vízi tartályt lebonthatjuk és itt a bástyát lebonthatjuk.⁴² Azonkívül a Bazilika mögött a fal is megcsinálható. Kérlek nagyon, hogy a fal vonalát megrajzolni kegyeskedjél. A fő követelmény, hogy a falat annyira kivigyük, amennyire lehet, hogy [a] Bazilika mögött elegendő hely maradjon. Faljavító kőműveseink már gyakorlottak. Az új falat is meg tudják csinálni a régi várfal mintájára. Egy ajtót kell hagyni ott, ahol addig is volt a léckerítés ajtaja.

Talán a méretek fölvétele végett légy kegyes lejönni, akkor itt más várfalak rajza alapján és a helyi követelmények szerint az új fal skicce megcsinálható. Esetleg a Miletics-ház mellett levő bástya (nem rondella) vonalvezetése lehet irányadó. Ennek vonala a várfalból így ágazik:

A Bazilika mögött a régi várfal végei:

³⁹ A „studiolo”-nak erényábrázolásokkal díszített északi fala. Filippino Lippi minden bizonnyal Gerevich attribúciója: vö.: Gerevich 1938. i. m. 95., ahol utal arra is, hogy dolgozott Mátyás király számára: vö.: Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Budapest, 1966. I.: 524–525. – A Fehér-torony és környéke feltárása idején többé-kevésbé magától értetődő volt, hogy itt keresték a Bonfini által Vitéz Jánossal kapcsolatba hozott műalkotásokat (így a kápolna próféták és szibillák sorozataként felfogott képeit is). Újabban a nagy terem és környezete kutatásai itt lokalizálták Vitéz János műveit. A „[Vitéz János] studiolo[ja]” kontextus már Lepoldnál is felmerült (Vitéz János esztergomi dolgozósobája. *Szépművészet*, 5. 1944. 115–119.), egyedül ezen alapul a freskók Botticelli-attribúciója, amelynek ellenérveit stíluskritikai analízis szolgáltatta: Louis A. Waldman: *Commissioning Art in Florence for Matthias Corvinus: The Painter and Agent Alexander Formoser and His Sons, Jacopo and Raffaello del Tedesco. Italy & Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*. [Villa I Tatti, June 6–8, 2007] Eds. by Péter Farbak, Louis A. Waldman. Cambridge (Mass.), 2011. 427–501. – a vitához: 430–438.

⁴⁰ Hóman Bálint kultuszminiszter 1935. februárban Rómába látogatott, és február 20-án fogadta XI. Pius pápa. Hóman a Vatikánban hagyott két dokumentumot, amelyek az állam és az egyház viszonyára vonatkozó információkat tartalmaztak a pápának, s átadta a Szekfű Gyulával írt *Magyar történet* című munka pergamenbe kötött nyolc kötetét.

⁴¹ Bogyós Ottó a MÁV budapesti üzemigazgatója, Bogsch Aladár MÁV igazgató.

⁴² A Lipót-bástya 1934 őszén csak elkezdett ásátásának folytatásához szükséges előkészületekről van szó.

Ebből kivezetni a bástyát így lehetne, vagy valami ilyenféle. (4. kép)
A legmélyebb tisztelettel vagyok készséges barátod

Dr. Lepold Antal

Lepold Antal - Lux Kálmánnak, Esztergom, 1935. május 8. előtt⁴³

Kedves Barátom,

a szélkakast ledöntöttük, de a vasbetonblokkal nem boldogulunk. Minden véső elcsorbult. Majd a bányával valahogy érintkezésbe lépünk.

Még sokat ígérő felfedezést nem tettünk, a szoba beosztásával nem vagyunk még tisztában, mert választó falat eddig nem tudunk biztosan követni. Sok jel arra mutat, hogy mégis lett két szoba, mert sarokpillért találtunk kapitell nélkül olyan helyen, amely a terem egységes elrendezésébe nem illik.⁴⁴

A sarokpillér jelenléte a két harccsal díszített oszlopfő⁴⁵ helyét mutatja. Lesz tehát még párja annak a gyönyörű oszlopfőnek. Falfestés nyomait is találtuk, de csak kis helyen. Egyezik a Lippi képek fölött levő szegéllyel. Vörös márvány vályúba illesztett fagerendát is találtunk. Sajnos az a sejtésem, hogy kapu nyomaira akadunk, amely teljesen szét van rombolva.⁴⁶ Vörös márvány faragott részek hevernek ott.

Egyébként a fal belseje eddig meztelen és vegyes falazású. Több R P jelzésű téglakerült elő. A dolgozószobába benyúló lépcső kettős [...] boltozatban van, a másik nyitott.⁴⁷ A nyitott lépcsőfokok a beépített csigalépcső fölött fekszenek. Az osztófal vékony reneszánsz téglával van falazva. Ez a lépcső tehát még a 16. században épült,

⁴³ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: K 1682/263.

⁴⁴ A Fehér-torony földszintjének osztófala alacsonyabban maradt meg, mint a határoló falak. Azt a logikát (és ugyanazt az önkényességet) követve, amely kezdetben az egész térre vonatkozott, a studiólóból nyíló teret könyvtárnak vagy tanácsteremnek nevezték el: Vukov 2001. i. m. 71-73.; Vukov 2004. i. m. 28-29.

⁴⁵ Utalás arra a harcoló alakokkal, sassal és az oroszlánnal küzdő Sámson jelenetével díszített fejezetre, amelyet nagy valószínűség szerint helyesen, a kápolna déli ajtónyílásának nyugati felén helyeztek el (vö.: Marosi Ernő: *Az esztergomi palotakápolna figurális oszlopfője. Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére.* Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, 2018. 325-335.) – a mondat a kápolna és a lakótorony műhelyközösségének meggyőződéséről tanúskodik.

⁴⁶ A két helyiség között, az osztófalon oszlopbetétes kapuzat lábazati töredékei kerültek elő. Ezek fontos részletei Nagy Emesének a korai, 11. századi palotaépület némely részleteit tisztázó 1964-1969-es ásatásai idején kerültek elő. (Horváth István: *Vitéz János palotájának régészeti feltárása. Vitéz János Emlékkönyv. Esztergom Évlapjai*, 1990. 78-85 – itt: 79.) A két helyiség eredeti vörösmárvány-padlója fölött kb. 50 cm magasságban, a reneszánsz-kori részekkel összetartozó téglapadló volt, amelyet a lakótorony-szint (és a szomszédos, ún. trónterem) egészében csak ez időben távolítottak el.

⁴⁷ A két csigalépcső helye a torony északkeleti sarka. A fal vastagságában elhelyezett csigalépcső a „studiolo” belső teréből vezetett legalább egy emeletre, a másik pedig ugyanitt vitt nyilván a torony

ami újabb bizonyíték, hogy a kápolna mögötti szobák már a 16. században lettek betömve.

Egy-két nap alatt tisztában leszünk már mindennel. Az emberek szorgalmasan dolgoznak. Ha a betonblokkot ki tudjuk dobni, akkor a jövő hét közepéig üres lesz a dolgozószoba.

Hétfőn már tiszta képet fogsz látni.

A lépcsőt talán meghagyjuk, amíg meg nem nézed, bár biztosra veszem, hogy az nem lehetett eredeti. Hiszen a szobába be csak nem építettek lépcsőházat. Várnait figyelmeztettem, hogy igen óvatosan járjon el a lebontással, nehogy olyasmit kibontsunk, amit azután vissza kell tennünk.

Ha valami igen érdekes dolog előjön, jelezni fogom. Szívélyesen üdvözlő készséges híved

Dr. Lepold Antal

*Lepold Antal - Nikácssy Lajosnak, 1935. május 8.*⁴⁸

Kedves Mester,

Az ásatásokat már majdnem két hete folytatjuk. Azt hiszem, az Ön kiküldésére azért nem került eddig sor, mert az olasz tanárokat⁴⁹ várjuk. Eddig ezalatt nem jelentkezett.

Sajnos jelentős festményt, vagy építészeti dísz alig találtunk eddig. Annak a szobának, amelynek egyik fala a Lippi-képekkel van díszítve, többi falai rongáltak. Egyiknek az alsó részén van mindkét oldalán kis festett réteg – lábak és egy bölény az egész figurális rész. Tóbi körülfogta új malterrel. Egyebet nem tettünk.

Az idén sok bajunk volt az utunkban álló akadályokkal: a szélkakassal és a lehullott mennyezetekkel. Ma végre végeztünk – másfél heti küzdelem után a szélkakas betonlapjával.

Mivel most a vár legexponáltabb részén dolgozunk, szörnyű a pusztulás. Még a földszinti boltozat is át van ütve. Úgy állunk, mint Marius Carthago romjain. Én örülnék, ha kijönne a jövő héten a festett mennyezetdarabok és a festett falrészletek miatt. Tessék Lux professzorral érintkezésbe lépni. Ő a helyzetet ismeri. Bizonyosan ő is kíváncsi tartja legalább rövid kijövetelét. Egyelőre az óriási por miatt nem lehet dolgozni a Lippi képeken. Várni kell, amíg a teremből és a vele szomszédos újonnan fölfedezett szobából⁵⁰ a törmelék ki nem hordják. Akkor már a föld-

tetejére. Ez a kápolna bejárata előtti külön bejáraton és az „előszobán” (Vukov 2004. i. m. 15–16) át a lakótoronyba való belépés nélkül volt hozzáférhető.

⁴⁸ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, K 851/13.

⁴⁹ Mauro Pellicoli (1887–1974) és társa, Luigi Pigazzini végül októberben érkeztek meg, a konserváláshoz szükséges vegyszerek pedig csak 1936 augusztusában. Pellicoli Dex (Deéd) Ferencsel október 10-én kezdett dolgozni. Az ügyről ld.: Bozóki 1996. i. m. 177–178. és 40. jegyzet.

szintre kerülünk, ahol már sem a kápolnának, sem a Lippi-szobának nem porolunk.

A kápolna alsó részét – földszintjét nem találjuk.⁵¹ Pedig már körülástuk.

Viszontlátásra! Szívélyesen üdvözlí

Dr. Lepold Antal

*Lepold Antal – Lux Kálmánnak, Esztergom, 1935. augusztus 14.*⁵²

Kedves Barátom!

Sietek tudomásodra adni, hogy a Kormányzó Úr Őfőméltósága f. hó 19-én délután 17 óra 20 perckor érkezik Esztergomba az ásatásokat megnézni.

Gerevichnek is írtam, de biztonság céljából lépj vele érintkezésbe. Föltétlenül előbb jöjjetek ki, hogy előzetesen még helyi szemlét tartsatok.

Én igyekszem még pénteken és szombaton mindent úgy előkészíteni, hogy rend legyen. Bizonyosan nagy cirkuszt csinál a rendőrség.

Szeretettel köszönt barátod

Dr. Lepold Antal

*Lepold Antal – Lux Kálmánnak, Esztergom, 1935. szeptember 23.*⁵³

Kedves Barátom!

Nagyon sajnálom, hogy tegnap Esztergomban nem találkozhattam Veled. Temetés után azonnal Budapestre utaztam. Nem tudtam, hogy Esztergomban vagy.

A Bazilika körüli járda ügyében Várnai mindent tud. Úgy hittem, hogy ő Téged a dologról már informált, mert egyszer úgy nyilatkozott előttem, hogy a Professzor úr hajlandó a kockakövezéshez hozzájárulni úgy, hogy a belépti díjnak⁵⁴ az ásatásokra már elhasznált részéből valamit visszafordít.

Én kezdettől mindig úgy terveztem a járdát, hogy arra csak a belépti díjak egy része használható föl és esetleg egy-két napszámos munkája, akik úgyis az ásatásoknál vannak alkalmazva s így föltünés nélkül az ásatások terhére fizethetők, noha

⁵⁰ Ez az ú. n. trónterem vagy Beatrix-terem, a Fehér-torony déli toldalékának emelete (a toronyhoz igazodva a földszint, a Szent István terem mint alépítmény fölött).

⁵¹ Nyilván a gyakori kettős palotakápolnák nyomán (és a Szent István kori előzményt is keresve) kutattak, de az erőteljes alépítmény nem volt építészeti tér, csak földdel kitöltött alapozás.

⁵² Budapest, Múemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: K 1682/259.

⁵³ Budapest, Múemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: K 1682/260.

⁵⁴ A hamar látogathatóvá tett ásatásokból szedett belépti díjak nemcsak a munkák számára jelentettek bevételi forrást. Lepold már korábban írt arról, hogy múzeumot kívánt berendezni.

egy-két napot a járdakészítésnél is dolgoznak. Az esztergomi Kereskedelmi és Iparbanknál „Ásatások” címen folyószámlát nyitottam. Oda fizettem mindig a belépti díjaknak az ásatásoknál el nem használt részét. Ez a folyószámla most 1125 P-vel aktív. Hogy a folyószámla megbírja a járdaköltségeket, saját hitelemre hitelkeretet kaptam a Banktól 4000 P. passivumig. Tehát bármikor egy összegben 5125 P-t tudok ott utalványozni. Minden eshetőséggel szemben fedezve voltunk.

Frank István kőbánya tulajdonosnak megírtuk, hogy számláját ide Esztergomba küldje s innen postafordultával megkapja a pénzét. Tévesen fordult ő Hozzád.

A számlát én fizetem ki, csak Várnai levelezett az én nevemben és a számlát a Műemlékek Orsz. Bizottsága címére Esztergomba kérte.

Hallom, hogy kegyes vagy a belépti díjak elhasznált részéből nekem 2000 P. visszautalni. Minden esetre nagy hálával veszem, ha ez lehetséges. Azonban elég volna kevesebb is, ha bármi nehézség volna e pénz körül.

Hiszen én majd jövőre és az elkövetkező esztendőkből is törleszthetem majd a föl nem használandó belépti díjakból a járdára utalandó összeget. Amennyiben a 2000 P.-t tényleg megadhatod, úgy majd alkalomadtán add át nekem, vagy fizesd az esztergomi Iparbank „Ásatások” folyószámlájára.

Frankot a Bank útján én fizetem ki. Ez a tétel tehát a ti számadásaitokban nem fog szerepelni.

Gerevich is tudomásul vette, hogy a belépti díjaknak az ásatásoknál föl nem használt része a járdára fordíttassék, mert ő is elengedhetetlenül szükségesnek tartja a térrendezéssel kapcsolatos járdák megcsinálását.

A főkáptalan annyira könyörgött a járdáért, hogy nem térhettem ki. Legalább a jóindulatot az ásatások iránt így végleg megszereztük. Ő Eminenciája is pontosan értesülve van a járda keletkezésének mikéntjéről.⁵⁵

Frankot légy szíves mindennemű követelésével hozzánk Esztergomba utalni – Várnai mérnökhöz. Személyesen nem akartam Frankkal tárgyalni, mert mindenki drágább, ha pappal áll szemben. Ezért toltam előtérbe Várnait. Családodat szívélyesen üdvözölve

Szeretettel vagyok igaz barátod

Dr. Lepold Antal

*Lepold Antal – Lux Kálmánnak, Esztergom, 1936. június 11.*⁵⁶

Kedves barátom,

igen sajnálom, hogy pénteken elkerültük egymást. Rendelkezéseidről informált Várnai. Igen örvendek nekik. Magamtól nem mertem a bástya kiürítését elrendelni. Nagyon

⁵⁵ A pénzügyekkel kapcsolatos sokféle elgondolás tudomásul vétele és finanszírozása jól bevilágít az érseki aula egyházi társadalmába.

⁵⁶ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: K 1682/261.

helyeslem a régi lépcső visszaállítását és a királyterem földszintjének befedését.⁵⁷

Gerevich elnökkel volt alkalmam hosszabban beszélni. Megdöbbsentem a hajlíthatatlan konzervativizmusán.⁵⁸ Természetesen helyeslem az elvet, hogy fantáziából restaurálni nem szabad, de a meglevő dolgoknak facsimilékkel való kiegészítését akarnám. Hiszen facsimilét az egész világon alkalmaznak. Ha elromlik valamely régi emlék köve, kicserélik új másolattal. Miért kell éppen nekünk erről lemondani és téglával kiegészíteni a majdnem teljes íveket?⁵⁹

Azután a szentély falának éktelen régi apszisát csak szabad kockakövekkel beburkolni?⁶⁰ Másként nem is tudjuk a szentélyíveket visszahelyezni.⁶¹

Arról én is lemondtam, hogy a kápolnát úgy restauráljuk, hogy hiányzó tagokat visszaállítanak. De elfogadható állapotba mégis csak kell helyeznünk.⁶²

Majd erről még beszélünk.

Szerettem volna a sekrestye, a folyosó és a fogadóterem vastag várfalát lebontani és vékonyabbal – a réginek megfelelővel – pótolni, hogy a régi térhatást megkapjuk. Ebbe sem akar Gerevich belemenni. Pedig régi forma köveket csak ebben a falban remélhetünk. Teljesen hiábavaló fáradságnak és költségnek tartom az 1687 évi kaszárnya lebontását.⁶³ Utóvégre ez már nagyon régi és biztosan a régi falak felhasználásával épült.

Elég a két ragadvány épületet lebontani, ami által két kétszobás lakás vész el. Csak egyre van okvetlen szükség.⁶⁴ A másikat esetleg lealkudhatjuk a primásnál. Nem építenék a Bazilikától északra fekvő részen. Egy szép lakást tudnánk kapni, ha a puskaporos kazamata szélességében és efölött meghosszabbítjuk a kaszárnyát a Bazilika felé lejtő tetővel. Így eltűnne a csúnya oromfal.⁶⁵ Az egészet 6000 P-vel

⁵⁷ Itt már a rekonstrukció tervezéséről van szó. A régi lépcső az észak felől vezető eredeti bejárat lehet. Lepold a Fehér-torony földszintjét nevezte királyteremnek, ezért a megjegyzés talán az ide tervezett üveg-beton födémre vonatkozik.

⁵⁸ Meglepő, hogy Lepold Gerevichet konzervatívnak nevezi – talán olyasféle modernség jegyében, mint a lakótorony modern vasbeton födéme? Számára konzervativizmus-e a régi részek megőrzésének és a kiegészítések megkülönböztetésének elve? És kérdés, milyen rekonstrukciós felfogás értelmében gyűjtögette a régi köveket és téglákat.

⁵⁹ A „facsimilék” és a téglával kiegészített ívek példájával a 19. századi historizmus elveit kéri számon.

⁶⁰ A megjegyzés az apszis külső téglafalára vonatkozik.

⁶¹ A szentély részének tartott ívsoros párkány-elemet végül az első kis udvarban falazták be.

⁶² Meglepő, hogy Lepold a leginkább térelményt kelteni hivatott kápolna-rekonstrukcióból hiányolja az „elfogadható állapotot”. Dercsényi szerint (1980. i. m. 83–84.) „Lepold Antal kitűnően ismerte a palotára vonatkozó írott forrásokat, szerette volna azt is látni, amit Bonfini és amit a török uralom alatt itt járt utazók (például Heinrich von Lubenau 1587-ben) leírtak.” – Menzaoltárt is állíttatott a kápolnában, „noha Gerevich úgy vélte, elég oltár van a Bazilikában, ha Lepold éppen misézni akar.”

⁶³ A Lepold fantáziáját megmozgató nagyteremnek a kaszárnyaépület nagy részét megtartó rekonstrukciójára a csak a 2000. évre elkészült építkezési periódus során került sor.

⁶⁴ A régi kaszárnyaépületben az 1970-es évekig lakott az érsekségnek egy megbízottja.

⁶⁵ A fejtegetés részben arra vonatkozik, hogy lehet kiküszöbölni annak a tereprendezésnek az esztétikai

elintézhethjük. Viszont északon az új épület sokba kerülne és a Duna felől takarná a Bazilikát, mert itt a hegy jóval magasabb.

Magyaráztam Gerevichnek, hogy a munkaterv megállapítása végett föltétlenül szükséges volna az alapos megbeszélés Esztergomban. Kilátásba helyezte, hogy elutazása előtt még kijön. Legjobb volna azután kijönni, hogy a vasúti menetrend ne zavarjon.

A költségeket elszámoljuk a belépti díjak terhére.

Ha a munkáslétszámot emeljük, két kőművest is kellene még fogadni, hogy a falakkal haladjunk. A földmunkánál többen nem igen férnek el, s a földmunka így is eléggé halad.

Csatolok 3 drb. színes levelezőlapot.

Petrást⁶⁶ kellene egyszer kihozni. Vele fotografikus levelezőlapról kellene tárgyalni és néhány új fölvételt eszközölni.

Szeretettel üdvözlöl készséges s hálás barátod

Dr. Lepold Antal

*Lepold Antal – Lux Kálmánnak, Esztergom, 1937. október 11.*⁶⁷

Mélyen tisztelt Barátom!

Az esztergomi ásatások területén szükség van és lesz mindig egy felelős őrre. Most Tóbi Mihály kőműves van megbízva a tiszttel, aki munkaidőben kőműves munkával is foglalkozik, a látogatókat kalauzolja és munkaidőn kívül a telepre felügyel. Munkájáért kap kőművesi órabért, percentet a belépti díjakból befolyó összegekből és újabban lakást is kapott az egyik uradalmi házban, amelyért egyelőre bért nem kell fizetnünk. Amíg a munkálatok tartanak, így kielégítően van a dolog rendezve. Azonban most kellene egyfelől határoznunk, miképpen rendezzük a felügyeletet, mikor a Műemlékek Orsz. Bizottsága már nem dotálhatja az esztergomi ásatások területét. Most az esztergomi székesegyháznál megüresedik a harangozói állás, amely után szabad lakás, havi 30 P. fix fizetés és harangozói stóla jár. Arra gondoltam, hogy erre az állásra Tóbi Mihályt neveztetném ki. Ez a harangozói kötelesség nem inkompatibilis a felügyelőséggel, mert harangozás rendszeresen olyan időben van, amikor a telepen még nincs munka. Napközben pedig a felesége vagy más hozzátartozói harangozhatnak.

következményeit, amelynek során a klasszicista székesegyház a középkorinál 6-8 méterrel mélyebb szintre került.

⁶⁶ Petrás István (1904-1980) amatőrből és a Magyar Filmiroda munkatársából Gerevich Tibor hívására lett a MOB, majd az esztergomi Keresztény Múzeum, a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria fényképésze. Műemléki és múzeumi fényképei, reprodukciói egy fél évszázad (fekete-fehér tónusos) magyar művészetképét határozzák meg.

⁶⁷ Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz.: K 2025.

Így biztosítva volna a MOB felügyelőjének lakás, 30 P. fix és kb. 10 P. havi mellékjövedelem. Ha ehhez még biztosítunk a belépti díjakból havi 50–60 P. fizetést, akkor az ember megélhetése biztosítva van. Nyaranta még a falakon kőműves munkát is végezhetne, amiért valami csekély honoráriumot kapna. Olcsón lehetne a kérdést megoldani.

Légy szíves alkalomadtán véleményedet nyilvánítani.

Megjegyzem a harangozói állás bármikor fölmondható. Amennyiben tehát Tóbi nem felelne meg bármely félnek, akár nekünk, akár a MOB-nak, mindig fölmondhatunk neki. A belépti díjak után évi 5100 P. lehet biztosan remélni. Tehát a fölügyelő fizetésén kívül évenként valami további munkát is végeztethetünk azokon a helyeken, amelyeket a mostani államsegély elfogyásáig nem tudtunk helyrehozni, vagy amelyek időközben elromlanak.

Számolni kell évenként bizonyos más munkákkal is pld. az öntözés, utak tisztítása stb., ezeket mind el tudjuk végeztetni. Azonban a gondos előrelátás parancsolja a takarékoságot. Azért jónak tartom, ha a mi emberünknek máshonnan is teremtünk kis existenciális alapot, hogy annak az egész eltartása ne lógjon rajtunk.

Gondolkozzál a dolgon és nyilvánítsd nagybecsű véleményedet. Várnai helyesli a gondolatot. Nem lát benne nehézséget, hogy a felügyelő harangozó is legyen. Utóvégre a munkálatok befejezése után az ásatások területe úgy sem lesz kora reggel és késő este nyitva. Télen pedig kevés lesz a vendég.

Szívélyesen üdvözöl készséges híved

Dr. Lepold Antal

*Lepold Antal – Gerevich Tibornak, Esztergom, 1938. november 18.*⁶⁸

Kedves Barátom!

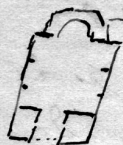
A román emlékek térképén nem szerepel a könyvedben a magyarszógyéni templom.⁶⁹ Magyarszógyén Esztergom vármegye párkányi járásában Köbölkút felett fekszik. Kéttornyú templomát a tatárjárás után (esetleg még korábbi helyébe) Ladomér érsek építtette téglából. 1648-ban és azután 1780 körül átalakították. Még áll a két román torony, de az eredeti román ikerablakokat befalazták és följük barokk ablakokat csináltak. A belső részen az ikerablakok még megvannak. Könnyen ki lehetne azokat nyitni és a későbbiek befalazni.

A hajóra a XVII. században lapos famennyezetet, a XVIII-ban boltozatot raktak. A szentély XVII. századi. Követ egyáltalán nem használtak. Faragott részek tehát nincsenek. Egy hajós volt mindig. Előcsarnoka a két torony alján. A két torony

⁶⁸ Gerevich László hagyatéka. © Gerevich László örökösei.

⁶⁹ Magyarszógyén az Esztergommal szemben, a Dunán túl fekvő Szógyén (Svodín, Szlovákia) település-része. Lepold itt a falu Szent Mihály templomára hívta fel Gerevich figyelmét, amely a második világháború idején elpusztult, s romjait az alapfalak jelzése kivételével elhordták.

A hajó a XVII században lopo
 pengéret, a XVIII-ban tol-
 toratott valtoz. A mentely
 XVII századi. Követ egyáltalán
 nem hasonlított. Faragott
 rések tehát mindegyike. Egy
 hajó volt mindig. Előcsarnok
 a két torony alja. A két torony
 közt a fronton fölfelé
 valószínűleg szökővízi járat,
 mert a templom a város
 állt. Középen csak kőszelvet
 elvett után 1664-ben került
 közelebb. Alaprajza

újabb mentely

Alaprajza megfelel a leírás-
 nak.

Igen érdekes a XVII századi város
 márvány mentelyrész, valószínűleg
 kőszel. Kőszel volna a templom
 magánéleti. A plébános
 Haicsl Kálmán igen kemény
 történelmi. Képe van a veszté-
 valókör. Gyönyörű körök.

5. Lepold Antal 1938. november 18-i levelének részlete.

© Budapest, Múemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték

közét a fronton fölfalazták, valószínűleg erődítményi célból, mert a templom a várban állt. Szőgyén csak Érsekújvár eleste után, 1664-ben került török kézre.

Alaprajza: (5. kép) Nagysága megfelel a bényinek.

Igen érdekes a XVII. századi vörös márvány szentélyrács, ovális nyílásokkal. Haiczl Kálmán⁷⁰ igen tanult történész. Kedve van a restauráláshoz. Jómódú község. Kisbényben vizitációt tartottam. Aggodalommal láttam, hogy a szentély már leválóban van a hajófaltól, mert a templom mögött folyó Garam – úgy látszik – meglazította a talajt és a szentély alapfala süllyed.

A csehek követ hordtak a Garampartra, hogy a vizet eltereljék, de munkájuk nem hozott eredményt. A templom mögött szabályozni kellene a Garampartot, különben a szép műemlék veszedelembbe kerül. A restaurálás 1894-ben gyalázatosan dolgozott. Még a régi szentély nivót sem találták el. Sok faragott követ a téren szétdobálva találtam. Meghagytam a plébánosnak, hogy azokat vitesse a toronyaljba. Igen derék, fiatal plébános van itt, aki igen szereti templomát. A régi prépostság alapfalai szintén ki vannak ásva, de nem egészen.

Csodásan szép jozefinus s részben már empire templom van Szőgyénben. Batthyány prímás építtette. Valóságos katedrális. A komáromi szent András templom után az esztergomi egyházmegye túloldali részének legnagyobb temploma.

Kár, hogy újabb időben neogót tárgyakat vittek bele, ami szörnyen sértő. Egyéb-ként lenyűgöző hatású templom. Alig tudtam szabadulni belőle.

Bocsásd meg, hogy a múltkor nem jöhöttem. Légy szíves egy napot kitűzni, mikor tárgyalhatunk. Jelzendő időben és helyen megjelenek.

Szeretettel köszönt és a Signum Laudis-hoz szívből gratulál régi barátod

Lepold Antal

* * *

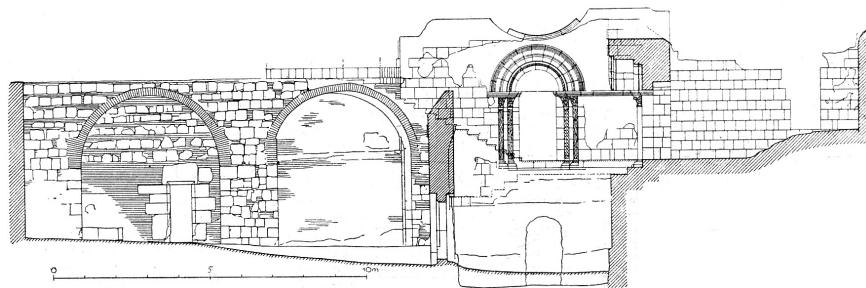
Néhány évvel ezelőtt a szentendrei múzeum egy új szerzeménye adott számomra alkalmat a betekintésre Gerevich Tibor szellemi környezetébe, s arra, hogy a művészet története és élményei milyen szerepet játszottak a kör és a művészetpolitikus-professzor vezéralak sajátos, nosztalgikus historizmusában.⁷¹ Most egy másik körre nyit ablakot az a tucatsnyi levél az esztergomi vár műemléki kutatói és restaurálói között (6. kép), amelyeket Bardoly István gyűjtött össze és írt át. A felszólítás, hogy

⁷⁰ Haiczl Kálmán (1866–1952) esztergomi teológiai tanulmányai és a hercegprímási aulán tett szolgálatai után 1894-ben Garamszentbenedeken, majd Ebeden, 1921–1941 között Szőgyénben volt plébános. Történeti kutatásainak főbb eredményei: *A garamszentbenedeki Szent Vér ereklye története*, Budapest, 1912.; *A garamszentbenedeki apátság története*. Budapest, 1913.; *A bényi prépostsági templom*, Budapest, 1937.

⁷¹ Marosi Ernő: *Művészet Mátyás király és Gerevich Tibor udvarában*. Jeges Ernő képe a szentendrei múzeumban, *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk. Horn Ildikó et al. Budapest, 2016. II.: 485–516.

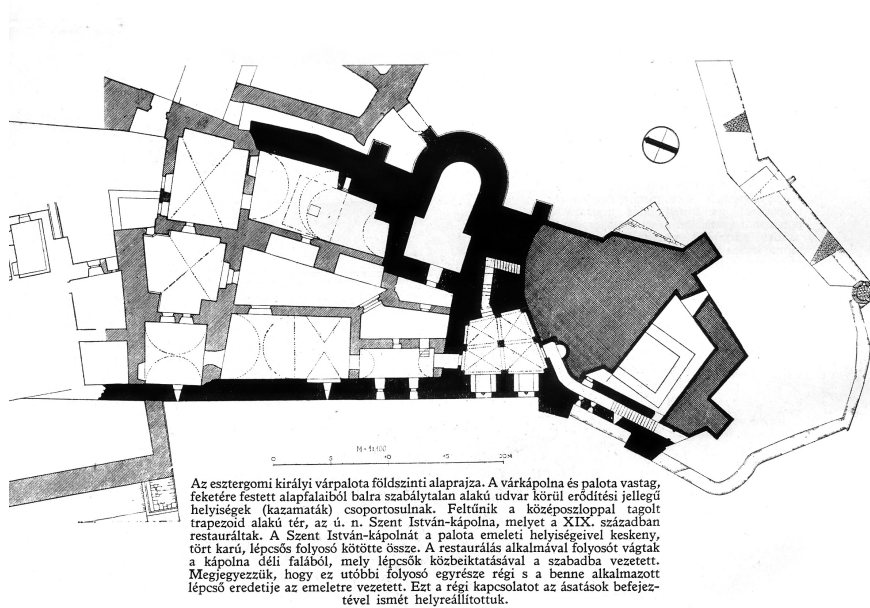
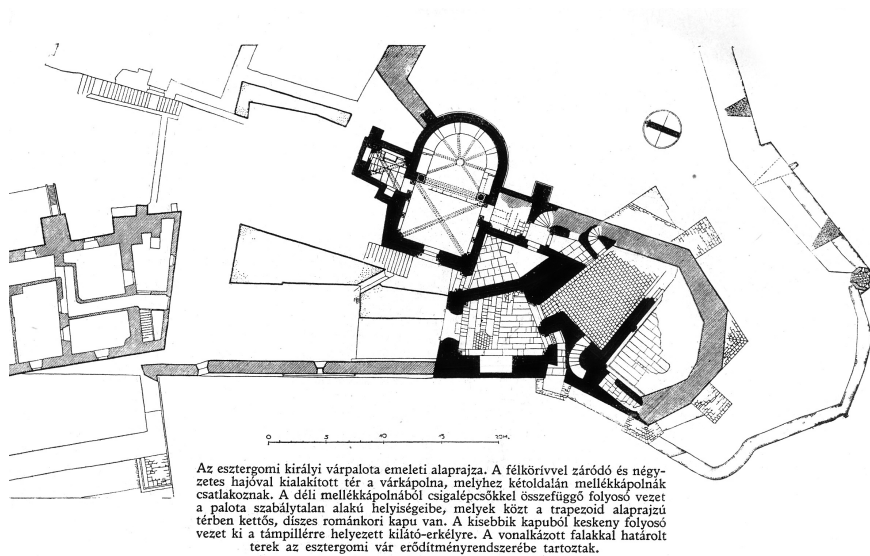
6. Gerevich Tibor Meszlényi Antal (balra) és Lepold Antal (jobbra) kíséretében Esztergomban a várkápolnába vezető lépcsőn, 1938 körül.
© Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irrattár, Lux Kálmán-hagyaték

7. A várkápolna homlokzata a műemléki feltárás befejezésekor.
Repr. Az esztergomi ásatások építési feladatai. *Építészet*, 2. 1942. 77. skk.

kommentáljam ezt a levélköteget, éppúgy alkalmat adott a középkori alkotás értelmezésével kapcsolatos történeti jelenségekbe való betekintésre, mint a Jeges Ernő által festett történeti tabló. Itt is Gerevich Tibor működésének egyik köréről van szó: legendásnak tartott elnökségének kezdetéről a Műemlékek Országos Bizottsága élén, és mindjárt a kezdetben az esztergomi ásatások és rekonstrukció nagy feladatáról. A dokumentumok, sajtónyilatkozatok és különösen a fényképek szemléletesebben mutatják e levelek szereplőit, Gerevichet, Lepoldot és Lux Kálmánt a hercegprímás, a miniszterelnök és még a kormányzó kíséretében is. Köztük feszültségek keletkeztek, de Gerevichnek sikerült keresztülvinnie azt a szándékát, hogy a műemlékvédelmet a történeti értékre alapozza, de ugyanakkor megszabadítsa a 19. századi historizmus értelmében felfogott és berögződött szemléletességtől. Ebben nehezen követték partnerei, és mindmáig gyakran félreértik művészettörténész és restaurátor utódai. A működését kísérő egyik legfontosabb értékelésmód az, hogy ami Esztergomban történt, sokáig, 1990 tájáig is eleven iskolát határozott meg. A valóságban az iskolának ez a kontinuitása nem létezett, s mindannak, amit Esztergomban elkezdtek, csak két évtizeddel később vált lehetségessé a folytatása. (7–8. kép)

Az itt közölt levélsorozat utolsó darabja 1938. november 18-án kelt, alig két héttel azután, hogy az első bécsi döntés értelmében november 5-én megindultak a magyar csapatok a Felvidék Magyarországnak ítélt részeinek visszafoglalására. Az Esztergom Évlapjai 1938-as kötete áttekintést közölt a Szent István-jubileumi év legfontosabb eseményeiről. Az emlékező leírja hogyan nyitották meg 1938. augusztus 14–15-én a restaurált palotát. Nagyboldogasszony napján főpapi mise után került sor a palota felavatására, amelyen Hóman Bálint mondott beszédet, Lepold Antal és Gerevich Tibor pedig „szakszerű magyarázatokat”. S „Az ünnepi ebéd után Horthy Miklós kormányzó és felesége gépkocsin visszatért Gödöllőre”. A beszámoló itt utal arra, hogy e napokban fontos dolgok történnek Csehszlovákia körül. Horthy kíséretével augusztus 20–26 között Németországba látogatott, majd hosszas és sok nem várt fordulattal járó diplomáciai tárgyalások után szeptember 29-én sor kerül a müncheni egyezményre, november 2-án pedig megszületik az első bécsi döntés. November 2-án a hírt véve, Serédi Jusztinián hercegprímás Te Deumot mond. Az

8. Az esztergomi királyi palota földszinti és emeleti alaprajza.

Repr. Az esztergomi ásások építési feladatai. *Építészet*, 2. 1942. 77. skk.

Esztergom Évlapjainak szerzője ezt írja: „Nem a véletlen játéka volt az, hogy éppen a Magyarok Nagyasszonya ünnepén kezdődtek azok a tárgyalások, amelyek édes hazánknak az Igazság diadalát juttatták. Sokan beszéltek az isteni igazságosságról, de kevesen hittek benne, mert a Gondviselést nem vették számításba. Az Isten meghallgatta a Magyarok Nagyasszonyának, Szent Istvánnak és az Árpádházi Szenteknek imáit, és a jubileumi évben békességesen visszaadta az elcsatolt magyar területeket. Szent Imre napján indulnak meg seregeink, hogy birtokukba vegyék a magyarlakta területeket.”⁷²

Ez már más világ volt: mindennek előtt mindannak vége, amelyben Gerevich Tibor egyszerre laikus és civil lehetett. Más jelentett immár a restauráció, más az erények ciklusában a Justitia is (9. kép), és nemcsak műemlékek által érvényesült a történelem. Magyarország ekkor lépett a háborúba vezető útra.

9. Justitia, az ún. „Studiolo” erényciklusának részlete. © Budapest, Műemléki gyűjtemények, Tudományos Irattár, Lux Kálmán-hagyaték

⁷² Lippay Lajos: Szent István jubileumi év Esztergomban. *Esztergom Évlapjai*, 8. 1938, 118–142. idézett hely: 139–140.